

Sylwester Czopek

Z badań nad kulturą trzciniecką na Płaskowyżu Kolbuszowskim. Region osadniczy nad Trzebośnicą

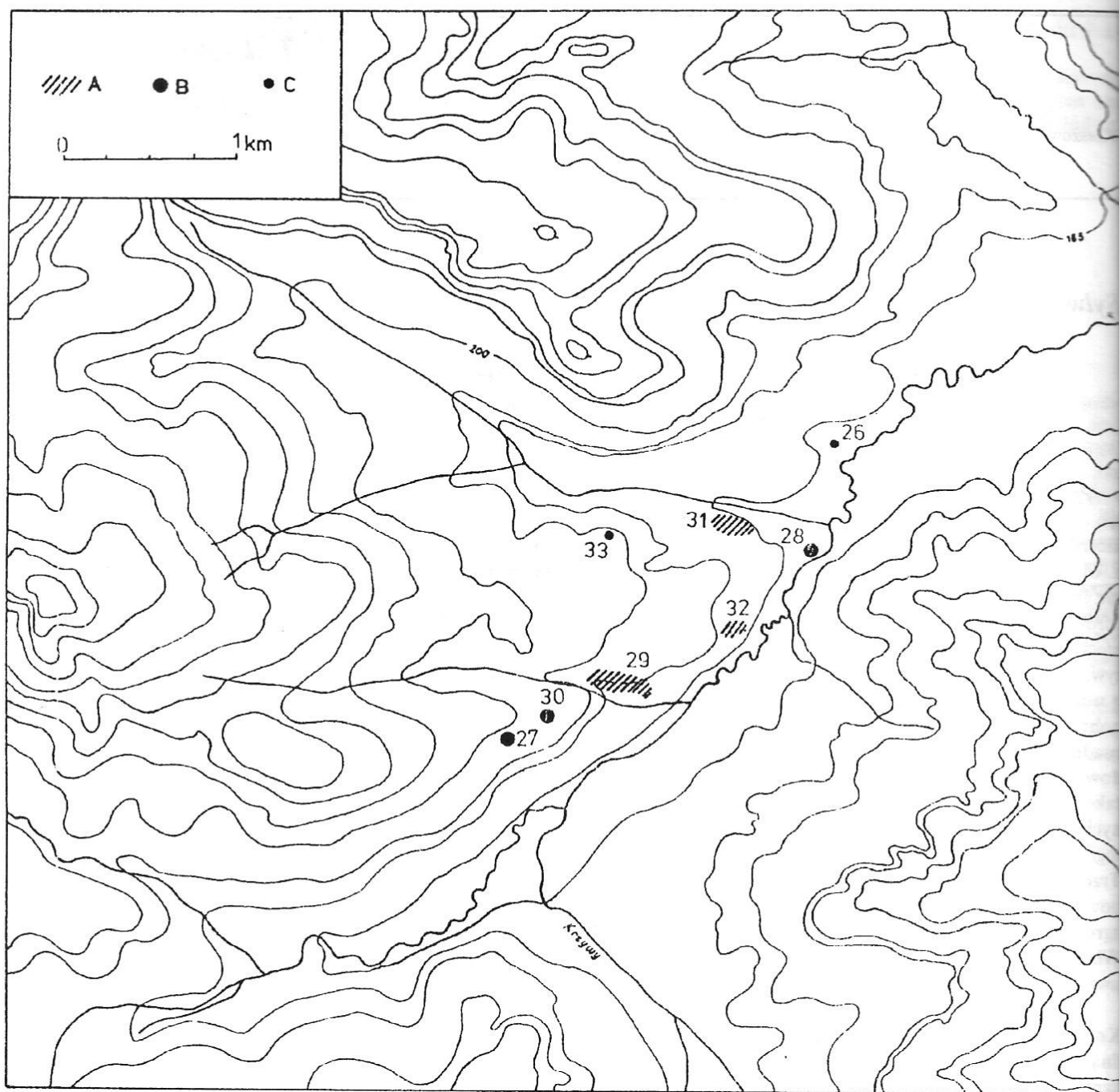
Problematyka związana z kulturą trzciniecką na terenie Polski południowo-wschodniej nie należy do szczególnie często podejmowanych (por. W. Blajer 1985, s. 61 n.). Tymczasem bez odpowiedniego jej rozpoznania nie może być mowy o dokładnym poznaniu sytuacji kulturowej w starszej i środkowej epoce brązu. Kultura trzciniecka jest bowiem istotna z co najmniej dwóch perspektyw. Jedną z nich jest schyłek osadnictwa postsznurowego z wczesnej epoki brązu, a drugą wczesna faza grupy tarnobrzeskiej. W tym kontekście jest jasne, że rozpatrzenie osadnictwa kultury trzcinieckiej wykracza poza standardową znajomość kultury materialnej określonej jednostki taksonomii kulturowej. Obok szerszych ujęć syntetycznych szczególną rolę należy przypisać badaniom mikroregionalnym. Założeniu temu odpowiada dolina rzeki Trzebośnicy (lewy dopływ Sanu), gdzie w wyniku badań powierzchniowych udało się zlokalizować interesujące zgrupowanie stanowisk kultury trzcinieckiej (ryc. 1). Właśnie jemu poświęcone jest niniejsze opracowanie, uwzględniające też wyniki badań sąsiednich terenów.

Opisywany obszar należy w zasadzie do Płaskowyżu Kolbuszowskiego. Wschodnia część wiąże się jednak z doliną Sanu, to jest krainą o zupełnie odmiennych warunkach środowiskowych (szczegółowa charakterystyka — S. Czopek 1996, s. 71 n.). Jej główną cechą jest obecność żyznych mąd w dolinie oraz występowanie kilku poziomów terasowych, tak istotnych z punktu widzenia preferencji siedliskowych. W przeciwieństwie do niej Płaskowyż Kolbuszowski to dość monotonna kraina o rzeźbie staroglacjalnej, erozyjno-denudacyjnej. Jest ona zbudowana głównie z miocénskich ilów, przykrytych osadami zlodowacenia krakowskiego. Jego cechą jest też obecność gęstej sieci dolin denudacyjnych (J. Wojtanowicz 1978, s. 16—17), z których jedna jest wykorzystywana przez Trzebośnicę. Liczne jej dopływy (ryc. 1), niekiedy bardzo niewielkie ciek, powodują, iż region ten można uznać za dość dobrze uwodniony. Obecne pokrycie glebowe stanowią głównie gleby bielcowe i pseudobielcowe oraz brunatne, wytworzone na piaskach i glinach. Warto odnotować obecność mąd w dnie Trzebośnicy (ryc. 2), które zajmują pas o szerokości do kilkuset metrów,

najczęściej 250—400 m. Według skali rolniczej przydatności gleb (por. S. Czopek 1996, s. 78) należą one do kompleksu żytnego i pszenno-żytnego, z przewagą tego pierwszego. Nie są to więc rewelacyjne warunki naturalne z punktu widzenia rolnika. Cechą charakterystyczną jest też obecność piaszczystych wydm, w bezpośrednim sąsiedztwie Trzebośnicy lub jej dopływów. Czasami tworzą one piaszczyste stoki i krawędzie dolin. To właśnie one są dla nas szczególnie istotne, bowiem tutaj ulokowane są stanowiska kultury trzcinieckiej.

Opisywany region, który bez wątplenia można określać mianem mikroregionu, obejmuje 8 stanowisk (ryc. 1—2), zlokalizowanych w charakterystycznym międzyrzeczu Trzebośnicy i dwóch małych cieków. Mamy tutaj obok rozległych terytorialnie stanowisk — Wólka Niedźwiedzka 20, 23 i 25, również obiekty mniejsze, manifestujące się mniejszą ilością materiałów ceramicznych znajdujących na powierzchni — Wólka Niedźwiedzka 9, 14 i 22. Można je uznać za osady pewne lub prawdopodobne. Są również stanowiska określane jako ślady osadnicze (= pojedyncze fragmenty ceramiki) — Wola Zarczycka 14, Wólka Niedźwiedzka 26. Bez wątplenia wyznaczają one pierwotną ekumenę osadnictwa (lub może ściślej aktywności gospodarczej) ludności kultury trzcinieckiej. Nie wydaje się, aby pierwotne decyzje osadnicze preferowały tu tereny wysokowydajne dla produkcji roślinnej, bo tych należałoby szukać gdzie indziej (S. Czopek 1996, s. 71 n.). Istotna była natomiast dobra sieć wodna, występowanie większych, płaskich (ryc. 1—2) terenów i suchych wydm doskonale nadających się do założenia osad i obozowisk. Być może świadczy to o preferencjach typowych raczej dla hodowcy niż rolnika uprawiającego ziemię.

Analizowany region wypełnia lukę między dość gęsto zasiedloną doliną Sanu (W. Blajer 1985, ryc. 2), a doliną Wisłoka (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1995, ryc. 7). Jednocześnie stanowi on łącznik między właśnie tymi obszarami „wielkodolinnymi” a strefą Płaskowyżu Kolbuszowskiego, z którego „wewnętrznych partii” stanowiska kultury trzcinieckiej znamy od dość dawna (W. Blajer 1985, s. 61, n., ryc. 1).

Ryc. 1. Mikroregion kultury trzcinieckiej w rejonie Wólki Niedźwiedzkiej nad Trzebośnicą

A — osady (stanowiska rozległe terytorialnie), B — „punkty osadnicze”, C — ślady osadnictwa (pojedyncze fragmenty ceramiki); numery stanowisk wg zestawienia w aneksie

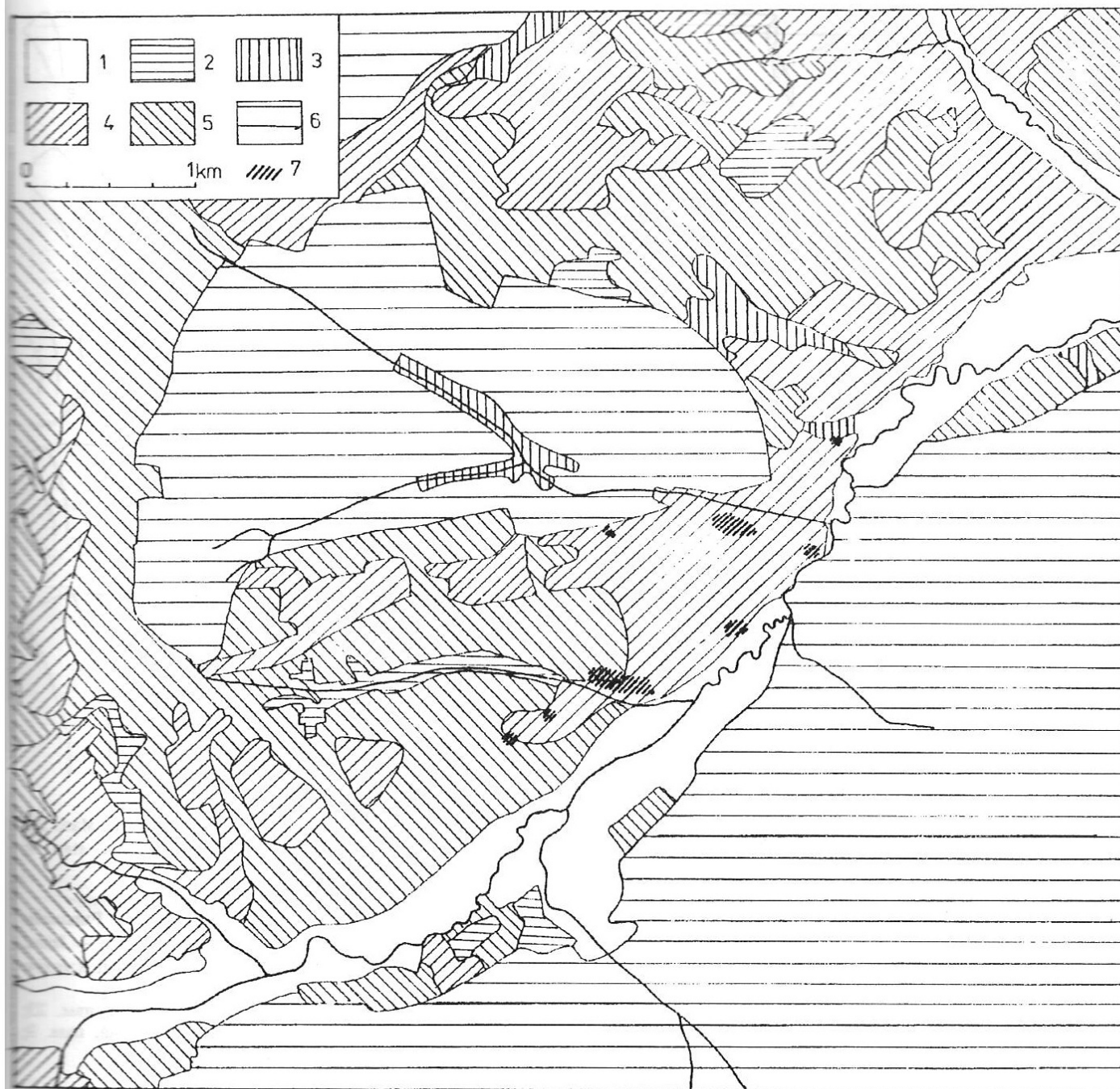
Abb. 1. Mikroregion der Trzciniec-Kultur in der Gegend von Wólka Niedźwiedzka an der Trzebońnica

A — Siedlungen (territorial breite Fundstellen), B — „Siedlungspunkte”, C — Siedlungsspuren (vereinzelte Keramikfragmente); Nummern der Fundstellen laut der Zusammenstellung im Annex

Рис. 1. Микрорегион тшцинецкой культуры в районе Вульки Недзведской на р. Тшебошьнице А — поселения (памятники, занимающие обширную территорию), В — „пункты заселения”, С — следы заселенности (единичные фрагменты керамики); номера памятников-согласно приложению

Rozmieszczenie stanowisk nasuwa szereg pytań, które jednak bez chociażby wstępnych badań wykopaliskowych, pozostać muszą bez odpowiedzi. Po pierwsze idzie tu o chronologię i o ewentualne zróżnicowanie chronologiczne poszczególnych stanowisk. Odkryty na powierzchni materiał nie daje podstaw do żadnych rozważań tego typu (ryc. 3). Są to bowiem fragmenty ceramiki o typowych

cechach kultury trzcinieckiej — pogrubione i ścięte brzegi, listwy plastyczne, ornamenty żłobków, charakterystyczna technologia. Drugim elementem jest zróżnicowanie funkcjonalne i wzajemne relacje między poszczególnymi stanowiskami. Można chyba założyć dwa odrębne modele organizacji sieci osadniczej. Pierwszy to istnienie tzw. dużych osad centralnych (kryteriom takim odpowiadają

Ryc. 2. Mapa glebowa okolic Wólki Niedźwiedzkiej (obszar uwzględniony na ryc. 1)

1 — mady, 2 — czarne ziemie zdegradowane i szare ziemie, 3 — gleby murszowe, 4 — gleby brunatne wylugowane i kwaśne, 5 — bielice i pseudobielice, 6 — obszar lasów (brak oznaczeń gleb), 7 — stanowiska kultury trzcinieckiej
Wykonano na podstawie mapy glebowo-rolniczej w skali 1:25 000

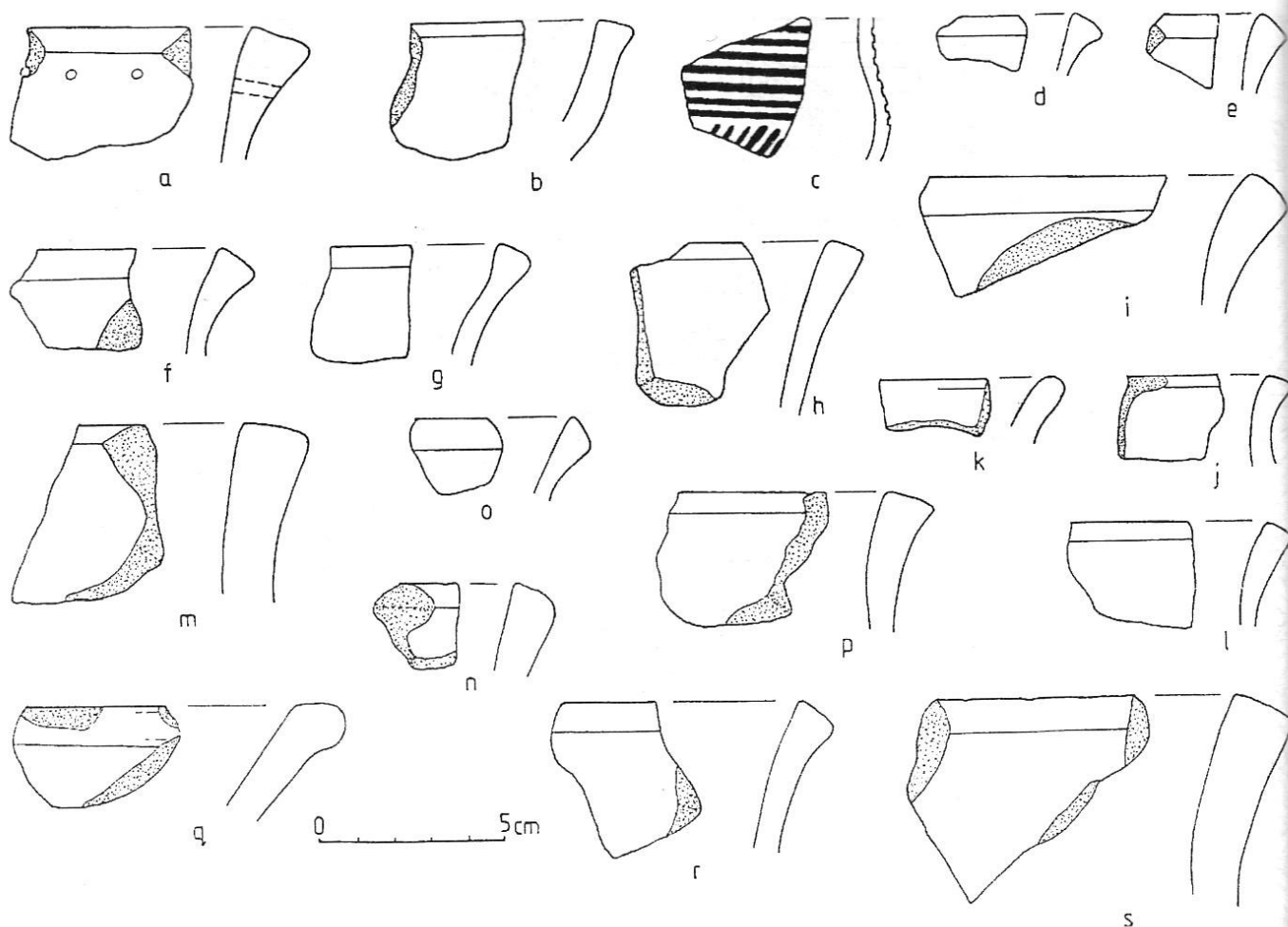
Abb. 2. Bodenkarte der Gegend von Wólka Niedźwiedzka (das Gebiet wird auf der Abb. 1 berücksichtigt)

1 — Marschböden, 2 — schwarze Böden degradiert und graue Böden, 3 — Mullböden, 4 — braune Böden, ausgelaugt und sauer, 5 — Bleicherde und Pseudobleicherde, 6 — Wälder (keine Bodenbezeichnungen), 7 — Fundstellen der Trzciniec-Kultur

Рис. 2. Карта почв окрестностей Вульки Недзведской (территория, обозначенная на рис. 1): 1 — прибрежные плодородные почвы, обогащенные речным илом, 2 — черные деградированные земли и серая почва, 3 — болотистые почвы, 4 — кислые и коричневые щелочные почвы, 5 — подзолы и псевдоподзолы, 6 — лесной массив (отсутствие обозначения почв), 7 — памятники тшцинецкой культуры. Составлено на основании почвенно-земледельческой карты в масштабе 1:25 000

w pewnym sensie stanowiska nr 20 i 23 w Wólce Niedźwiedzkiej) i związanych z nimi mniejszych stanowisk. Drugi natomiast, to sieć równorzędnych pod względem znaczenia „punktów osadniczych”, użytkowanych przez poszczególne grupy organizacji ówczesnego

społeczeństwa. Bliższy rzeczywistości wydaje się być wariant drugi, bowiem rozmieszczenie stanowisk w terenie odzwierciedla bardziej możliwości zasiedlenia poszczególnych miejsc niż pierwotne więzi między tzw. osadami centralnymi i „filjalnymi”. Bliskość niektórych stanowisk

Ryc. 3. Ceramika kultury trzcinieckiej

a—g — Wólka Niedźwiedzka, stan. 20; h—i — Wólka Niedźwiedzka, stan. 9; j—k — Wólka Niedźwiedzka, stan. 23; l — Wólka Niedźwiedzka, stan. 25; m—n — Brzoza Królewska, stan. 13; o — Turza, stan. 2; p — Jelna, stan. 9; q — Brzoza Królewska, stan. 8; r—s — Górnio, stan. 16; wszystkie miejscowości w woj. rzeszowskim

Abb. 3. Keramik der Trzciniec-Kultur

a—g Wólka Niedźwiedzka, Fundstelle 20; h—i — Wólka Niedźwiedzka, Fundstelle 9; j—k — Wólka Niedźwiedzka, Fundstelle 23; l — Wólka Niedźwiedzka, Fundstelle 25; m—n — Brzoza Królewska, Fundstelle 13; o — Turza, Fundstelle 2; p — Jelna, Fundstelle 9; q — Brzoza Królewska, Fundstelle 8; r—s — Górnio, Fundstelle 16; alle Fundstellen in der Wojewodschaft Rzeszów

Рис. 3. Керамика тшцинецкой культуры

a—g — Вулька Недзведская, пам. 20; h—j — Вулька Недзведская, пам. 9; j—k — Вулька Недзведская, пам. 23; l — Вулька Недзведская, пам. 25; m—n — Бжуза Крулевская, памя. 13; o — Тужа, пам. 2; p — Ельна, пам. 9; q — Бжуза Крулевская, пам. 8; r—s — Гурно, пам. 16; все местности в жешовском воеводстве

wyklucza chyba właśnie takie relacje. Stanowiska nasze są więc dobrym przykładem istnienia osadnictwa w określonej strefie, być może powtarzającego się w określonych cyklach. Ilość materiału na powierzchni stanowisk, w tym tych które można by określać mianem dużych osad, jest relatywnie mała. Typowe, duże osady ludności rolniczej (np. wczesnoneolitycznej czy „łużyckiej”) czytelne są w nieco odmienny sposób — duża ilość materiału na powierzchni, obecność warstwy kulturowej, której trudno chyba szukać na wydmach nad Trzebośnią (w czasie badań nie stwierdzono jej np. w kilku wybieżyskach w obrębie zlokalizowanych stanowisk). Powyższe fakty sprawiają, iż jako postulat należałoby zgłosić szczegółowe poznanie tego mikroregionu, który jest wyjątkowy w skali całej Polski południowo-wschodniej.

Poza analizowanym obszarem, ale w jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się inne stanowiska kultury trzciniec-

kiej, sugerujące, że zaobserwowane prawidłowości dotyczą całego Płaskowyżu Kolbuszowskiego. Można tu wymienić osady w Rakaszewie, stan. 12 (E. Kłosińska 1991), Woli Raniżowskiej, woj. rzeszowskie (materiał nie publikowany) i Zalesiu, stan. 5, woj. tarnobrzeskie (H. Taras 1995b). Nieco dalej znamy stanowiska z okolic Rzeszowa (S. Czopek 1995, s. 18—19), w tym badaną wykopaliskowo osadę z Rzeszowa-Baranówki, stan. 88—89 (W. Blajer 1987).

Obecność osadnictwa trzcinieckiego na obszarach o różnych warunkach środowiskowych — duże doliny, płaskowyże piaszczysto-gliniaste, tereny lessowe — świadczy o braku ścisłych reguł rządzących konkretnymi decyzjami osadniczymi. Przemawia to za dużym stopniem przystosowania się ludności tej kultury do diametralnie odmiennych stosunków naturalnych środowiska. Różna produktywność poszczególnych sfer mogła mieć wpływ na wielokierunkową gospodarkę poszczególnych grup ludności.

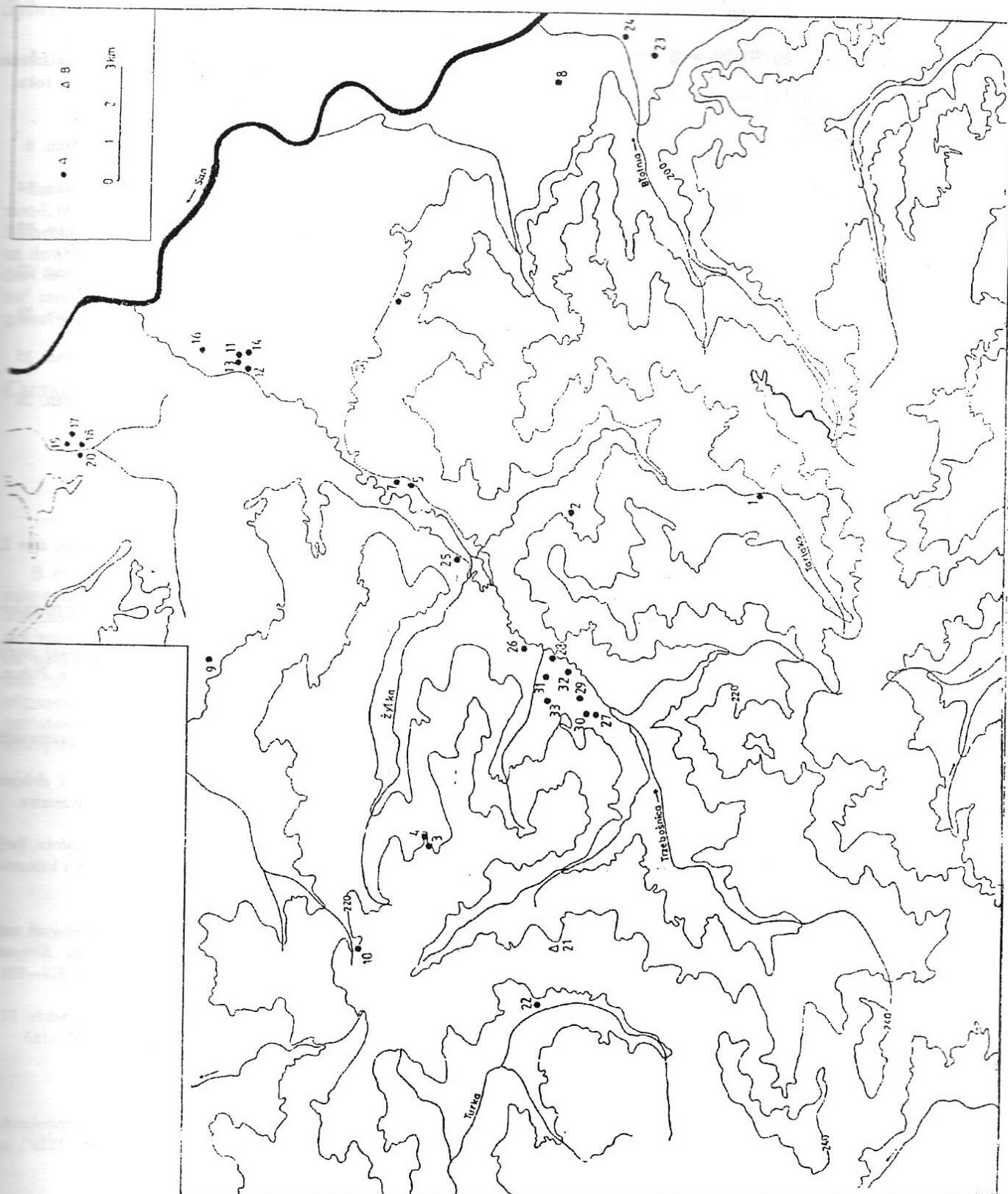

Рис. 4. Mapa stanowisk kultury trzcinieckiej we wschodniej części Płaskowyżu Kolbuszowskiego
 A — stanowiska dokładnie zlokalizowane, B — stanowiska o lokalizacji przybliżonej, numery stanowisk według zestawienia w aneksie

Abb. 4. Karte der Fundstellen der Trzciniec-Kultur im östlichen Teil der Kolbuszowa-Hochebene
 A — genau lokalisierte Fundstellen, B — annähernd lokalisierte Fundstellen, Nummern der Fundstellen laut der Zusammenstellung im Annex

Рис. 4. Карта памятников тшцинецкой культуры в восточной части Кольбушовского плато
 А — памятники четко локализованные; В — памятники с приблизительной локализацией; номера памятников — согласно приложению

ANEKS

Zestawienie stanowisk kultury trzcinieckiej (wszystkie miejscowości w woj. rzeszowskim)

1. Brzózka Królewska, gm. Leżajsk, stan. 8
AZP 99-79/11; materiał — 8 fragmentów ceramiki
Uwaga: Na karcie KESA stanowisko uznane za „łużyckie”.
2. Brzózka Królewska, gm. Leżajsk, stan. 13
AZP 98-79/1; materiał — 18 fragmentów ceramiki
3. Górno, gm. Sokołów Małopolski, stan. 15
AZP 98-78/12; materiał — 4 fragmenty ceramiki
4. Górno, gm. Sokołów Małopolski, stan. 16
AZP 98-78/13; materiał — 21 fragmentów ceramiki i drobne krzemienie
5. Hucisko, gm. Leżajsk, stan. 2
AZP 98-79/8; materiał — 6 fragmentów ceramiki
6. Jelna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 6
AZP 98-80/105; materiał — 1 fragment ceramiki
7. Jelna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 9
AZP 98-79/14; materiał — 12 fragmentów ceramiki
8. Leżajsk, gm. loco, stan. 3
AZP 99-80/3
Lit.: A. Barłowska 1984.
9. Łętownia, gm. Nowa Sarzyna, stan. 6
AZP 97-78/6; materiał — 2 fragmenty ceramiki i fragment ciężarka glinianego
10. Łowisko, gm. Kamień, stan. 1
AZP 97-77/22; materiał — 1 fragment ceramiki
11. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, stan. 2
AZP 97-79/6; materiał — 13 fragmentów ceramiki
12. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, stan. 4
AZP 97-79/3; materiał — 2 fragmenty ceramiki
13. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, stan. 6
AZP 97-79/5; materiał — 17 fragmentów ceramiki
14. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, stan. 14
AZP 97-79/7; materiał — 25 fragmentów ceramiki
15. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 7
AZP 96-79/22; materiał — 6 fragmentów ceramiki
16. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 9
AZP 97-79/1; materiał — 17 fragmentów ceramiki
17. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 20
AZP 96-79/23; materiał — 22 fragmenty ceramiki
18. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, stan. 25
AZP 96-79/31; materiał — 27 fragmentów ceramiki
19. Tarnogóra, gm. Nowa Sarzyna, stan. 3
AZP 96-79/2; materiał — cmentarzysko kurhanowe
Lit.: M. Florek 1990
20. Tarnogóra, gm. Nowa Sarzyna, stan. 5
AZP 96-79/28; materiał — 3 fragmenty ceramiki
21. Turza, gm. Sokołów Małopolski, stan. 4
AZP 98-77/ , materiał?; stanowisko nie zlokalizowane w terenie; informacja o odkryciu ceramiki trzcinieckiej pochodzi z Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, w którym znajduje się notatka (nr teczeki 573) K. Moskwy, mówiąca o znalezieniu fragmentów naczyń w 1960 roku „przy drodze z Sokołowa do Górna”.
22. Turza, gm. Sokołów Małopolski, stan. 6
AZP 98-77/36; materiał — 4 fragmenty ceramiki
23. Wierzawice, gm. Leżajsk, stan. 4
AZP 99-80/3; materiał — osada badana sondażowo przez K. Moskwę, fragmenty ceramiki z obiektów i „warstwy” kulturowej
Lit.: K. Moskwa 1984
24. Wierzawice, gm. Leżajsk, stan. 24
AZP 99-81/21; materiał — 4 fragmenty ceramiki
25. Wola Zarczycka gm. Nowa Sarzyna, stan. 9
AZP 98-79/19; materiał — 8 fragmentów ceramiki
Uwaga: materiały kultury trzcinieckiej znaleziono w trakcie badań weryfikacyjnych, prowadzonych wiosną 1996 roku.
26. Wola Zarczycka, gm. Nowa Sarzyna, stan. 14
AZP 98-78/17; materiał — 1 fragment ceramiki
27. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 9
AZP 99-78/14; materiał — 4 fragmenty ceramiki
28. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 14
AZP 99-78/24; materiał — 21 fragmentów ceramiki
29. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 20
AZP 99-78/30; materiał — 14 fragmentów ceramiki
30. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 22
AZP 99-78/32; materiał — 3 fragmenty ceramiki
31. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 23
AZP 99-78/33; materiał — 8 fragmentów ceramiki
32. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 25
AZP 99-78/37; materiał — 2 fragmenty ceramiki
33. Wólka Niedźwiedzka, gm. Sokołów Małopolski, stan. 26
AZP 99-78/38; materiał — 1 fragment ceramiki

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Barłowska A.
1984 *Wielokulturowa osada w Leżajsku, woj. Rzeszów, stan 3*, „MSROA 1976—1979”, s. 218—225.
- Blajer W.
1985 *Stan badań nad południowym zasięgiem kultury trzcinieckiej*, „AAC”, t. 24, s. 61—88.
1987 *Osada w Rzeszowie-Baranówce na tle południowej strefy kultury trzcinieckiej*, [w:] *Kultura trzciniecka w Polsce*, Kraków, s. 187—191.
- Czopek S.
1995 *O pradziejach Rzeszowa raz jeszcze*, [w:] *Z przeszłości Rzeszowa*, Rzeszów, s. 7—46.
1996 *Grupa tarnobrzeńska nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem — studium osadniczo-kulturowe*, Rzeszów.
- Czopek S., Podgórska-Czopek J.
1995 *Osadnictwo pradziejowe w dolinie dolnego Wisłoka*, [w:] *Wisłok. Rola rzeki w krajobrazie naturalnym i kulturowym regionu*, Rzeszów, s. 27—54.
- Florek M.
1990 *Rozpoznawcze badania dwóch cmentarzysk kurhanowych nad dolnym Sanem — Tarnogóra 3, gm. Nowa Sarzyna i Przędzel 10, gm. Rudnik*, „Spr. Arch.”, t. 42, s. 319—331.
- Kłosińska E.
1991 *Osada kultury trzcinieckiej w Rakszawie, stanowisko 12, woj. Rzeszów*, „MSROA 1980—1984”, s. 157—163.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Moskwa K.
1984 *Badania zwiadowcze na stanowisku nr 4 w Wierzawicach, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów*, „MSROA 1976—1979”, s. 41—49.
- Taras H.
1995a *Kultura trzciniecka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*, Lublin.
1995b *Osada kultury trzcinieckiej w Zalesiu, stan. 5, gm. Jeżowe*, Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1994 roku, Lublin, s. 10—13.
- Wojtanowicz J.
1978 *Rozwój nizinnej części doliny Sanu na tle paleogeomorfologii Kotliny Sandomierskiej*, „Annales UMCS”, sec. B, t. 31, Lublin.

Aus den Untersuchungen über die Trzciniec-Kultur auf der Kolbuszowa-Hochebene. Siedlungsregion an der Trzebośnica

Zusammenfassung

Im Beitrag wird eine der Siedlungsregionen der Trzciniec-Kultur dargestellt, welche infolge der letzten Oberflächenuntersuchungen lokalisiert wurde. Die Region liegt an dem kleinen Fluß Trzebośnica Nebenfluß des San). Die dort lokalisierten Fundstellen (Abb. 1) treten hauptsächlich auf sandigen Talabhängen und -rändern. Ihre Lage suggeriert eher die für einen Züchter als für einen Bauer charakteristischen Präferenzen (vgl. Abb. 2). Die Fundstellen sind sowohl breit, mit zahlreicher charakteristischer Keramik auf der Oberfläche als auch Punkte mit vereinzelten Gefäßfragmenten (Abb. 3). Die ganze Region (Abb. 4) scheint im Hintergrund der Nachbargebiete ein interessanter Komplex von Fundstellen zu sein, die einer genaueren Untersuchung durch Ausgrabungsarbeiten wert sind.

Im Beitrag wird eine der Siedlungsregionen der Trzciniec-Kultur dargestellt, welche infolge der letzten Oberflächenuntersuchungen lokalisiert wurde. Die Region liegt an dem kleinen Fluß Trzebośnica Nebenfluß des San). Die dort lokalisierten Fundstellen (Abb. 1) treten hauptsächlich auf sandigen Talabhängen und -rändern. Ihre Lage suggeriert eher die für einen Züchter als für einen Bauer charakteristischen Präferenzen (vgl. Abb. 2). Die Fundstellen sind sowohl breit, mit zahlreicher charakteristischer Keramik auf der Oberfläche als auch Punkte mit vereinzelten Gefäßfragmenten (Abb. 3). Die ganze Region (Abb. 4) scheint im Hintergrund der Nachbargebiete ein interessanter Komplex von Fundstellen zu sein, die einer genaueren Untersuchung durch Ausgrabungsarbeiten wert sind.

СЫЛВЭСТЭР ЧОПЭК

Исследования тшцинецкой культуры на Кольбышовском плато. Регион поселений на р. Тшебосьнице

Резюме

В статье представлен один из регионов, занятых населением тшцинецкой культуры, который удалось локализовать в результате предпринятых в последнее время разведочных работ. Этот регион находится на реке Тшебосьнице (приток р. Сан). Обнаруженные здесь памятники (рис. 1) выступают, главным образом, на песчаных склонах и краях долин. Их расположение обусловлено характером поселений, присущим скорее скотоводам чем земледельцам (ср.

рис. 2). Эти памятники в равной мере представляют собой как обширные поселения с большим количеством характерной керамики, так и пункты с единичными находками фрагментов сосудов (рис. 3). На фоне соседних территорий весь регион (рис. 4) представляется интересным комплексом памятников, заслуживающих на обстоятельное исследование с предпринятием раскопок.